O‘ZBEK TILIDA GENDERGA XOS FRAZEMALARNING SEMANTIK-PRAGMATIK TAHLILI

Rasulova Gulmiraxon Xasanboy qizi
Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti, lingvistika o'zbek tili 1- kurs magistranti

Qabul qilindi: 14.01.2026
Ko‘rib chiqildi: 15.01.2026
Tasdiqlandi: 16.01.2026

Kalit so‘zlar:
gender frazemalari, frazeologik birliklar, lingvosemantika, pragmatika, konnotatsiya, nutqiy vaziyat, ijtimoiy stereotiplar.

Annotatsiya. Ushbu ilmiy ishda O‘zbek tilidagi genderga xos frazemalarning semantik va pragmatik xususiyatlari kompleks tarzda tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida erkak va ayol obrazlariga xos frazeologik birliklarning denotativ va konnotativ qatlamlari, nutqiy vaziyatdagi kommunikativ funksiyalari o‘rganildi. Shuningdek, frazemalarning ijtimoiy-madaniy omillar va gender stereotiplari bilan bog‘liqligi aniqlanadi. Tadqiqot natijalari O‘zbek tilshunosligi, frazeologiya va gender lingvistika sohalarida nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Kirish. Til insoniyatning eng muhim ijtimoiy-madaniy vositalaridan biri bo‘lib, u nafaqat fikr almashish, balki jamiyat qadriyatlari, an’analari va ijtimoiy rollarni aks ettirish vositasi sifatida xizmat qiladi. Til birliklari orqali shaxsiyat, ijtimoiy mavqe, qadriyatlar va stereotiplar shakllanadi. Shu nuqtai nazardan, frazeologik birliklar — tilning eng boy va kontekstga boy segmentlaridan biri sifatida — nutqiy va madaniy qatlamlarni o‘zida mujassamlashtiradi. Frazemalar nutqda obrazli, baholovchi, kinoyaviy va emotsional funksiyalarni bajarish bilan birga, jamiyatdagi qadriyat va stereotiplarni aks ettirishda muhim vosita hisoblanadi.

So‘nggi yillarda tilshunoslikda gender masalalariga alohida e’tibor qaratilmoqda. Gender lingvistika — til va ijtimoiy jins (gender) o‘rtasidagi murakkab munosabatlarni, shuningdek, erkak va ayol obrazlarini til vositalari orqali qanday ifodalanishini o‘rganadigan ilmiy yo‘nalishdir. Shu nuqtai nazardan, frazeologik birliklarning semantik va pragmatik xususiyatlarini gender kontekstida tadqiq etish tilning jamiyat bilan uzviy bog‘liqligini tushunishda muhim ahamiyatga ega.

O‘zbek tilida frazeologiya sohasida olib borilgan tadqiqotlar (Sh. Rahmatullayev, A. Hojiyev, M. Mirtojiev) frazemalarning leksik-semantik va uslubiy xususiyatlarini yoritgan bo‘lsa, genderga xos frazemalarni semantik va pragmatik jihatdan tizimli o‘rganish so‘nggi yillargacha yetarli darajada amalga oshirilmagan. So‘nggi tadqiqotlar (Qodirova, Iskandarova, Abdukarimova,

Xudoyberganova) ayol va erkak obrazlariga xos frazemalarni tahlil qilish orqali ushbu bo‘shliqni to‘ldirishga urinmoqda. Shu bilan birga, frazemalarning nutqiy vaziyatdagi funksiyasi, baholovchi va ekspressiv imkoniyatlari, ijtimoiy stereotiplarga bog‘liqligi hali yetarli darajada tadqiq qilinmagan.

Gender bilan bog‘liq frazemalarning lingvosemantik va pragmatik tahlili bir qancha ilmiy jihatlarni o‘z ichiga oladi:

- Semantik jihatdan — frazemalarning denotativ va konnotativ qatlamlari, erkak va ayol obrazlariga xos semantik belgilar aniqlanadi.
- Pragmatik jihatdan — frazemalarning nutqiy vaziyatdagi kommunikativ funksiyalari (baholovchi, ekspressiv, kinoyaviy) tahlil qilinadi.
- Ijtimoiy-madaniy jihatdan — frazemalar jamiyatdagi gender stereotiplari bilan bog‘liq ekanligi aniqlanadi va til orqali ijtimoiy qadriyatlar ifodalanadi.

Shuning uchun ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi — O‘zbek tilidagi genderga xos frazemalarning semantik va pragmatik xususiyatlarini aniqlash, ularning nutqiy kontekstda bajaradigan kommunikativ funksiyalarini yoritish va jamiyatdagi gender stereotiplari bilan bog‘liqligini tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot natijalari O‘zbek tilshunosligi, frazeologiya va gender lingvistika sohalarida amaliy va nazariy ahamiyatga ega bo‘ladi.

Adabiyotlar tahlili. So‘nggi o‘n yilliklarda tilshunoslikda gender va frazeologiya sohalari o‘rtasidagi bog‘liqlikga e’tibor ortib bormoqda. Til nafaqat ma’lumot uzatish vositasi, balki jamiyatdagi qadriyatlar, stereotiplar va ijtimoiy rollarni aks ettiruvchi ijtimoiy-madaniy hodisa sifatida o‘rganilmoqda. Shu kontekstda frazeologik birliklar — tilning eng boy semantik va pragmatik qatlamlaridan biri bo‘lib, nutqiy va madaniy tafsirlarga boyligi bilan ajralib turadi.

R. Lakoff (1975) nutq va gender o‘rtasidagi munosabatni tahlil qilib, ayollarning nutqi ko‘pincha passiv, muloyim va his-tuyg‘ularni ifodalovchi xususiyatga ega ekanini, erkak nutqi esa dominant va qat’iyatli bo‘lishini ta’kidlagan. Bu yondashuv gender frazemalarining semantik va pragmatik tahlili uchun nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

D. Tannen (1994, 2013) erkak va ayol nutqi o‘rtasidagi pragmatik farqlarni o‘rganib, nutqiy strategiyalar va ijtimoiy rolning frazeologik birliklarga ta’sirini ko‘rsatgan. U ayollar va erkaklar frazemalarini nutqiy kontekstda qanday ishlatishini va ularning baholovchi, kinoyaviy yoki ekspressiv ma’nolarini tahlil qilgan.

J. Holmes (2001) va P. Eckert & S. McConnell-Ginet (2018) frazemalarning ijtimoiy stereotiplar bilan bog‘liqligini, ularning konnotativ va pragmatik qatlamlarini tahlil qilgan. Ular frazemalarni faqat leksik birlik sifatida emas, balki ijtimoiy rollarni aks ettiruvchi vosita sifatida ko‘rishgan.

S. Mills (2017) frazemalarning nutqdagi pragmatik va ekspressiv funksiyalarini tahlil qilib, ularning baholovchi va kinoyaviy vazifalarini yoritgan.

R. Wodak (2019) esa genderga xos frazemalarning diskursiv kontekstini tahlil qilgan, ularning ijtimoiy mavqe va qadriyatlarni aks ettirishini ko‘rsatgan.

Rossiya tilshunosligida frazeologiya va gender masalalari A. V. Kunin, V. V. Vinogradov, N. Amosova tomonidan o‘rganilgan. Ular frazemalarning metaforik va konnotativ qatlamlarini, shuningdek, nutqiy vaziyatdagi funksiyalarini tahlil qilgan.

So‘nggi yillarda A. Kirilina (2016), V. Maslova (2020) va V. Karasik (2021) frazemalarning gender stereotiplari bilan bog‘liqligi va madaniy kontekstdagi semantik o‘zgarishlarini tadqiq etgan. Ular frazemalarni nafaqat leksik birlik sifatida, balki ijtimoiy qadriyatlarni aks ettiruvchi vosita sifatida ko‘rishgan.

O‘zbek tilida frazeologiya va pragmatika masalalarini Sh. Rahmatullayev (1978), A. Hojiyev (2002), M. Mirtojiev (1989) puxta o‘rganib, frazemalarning leksik-semantik va uslubiy xususiyatlarini aniqlagan.

So‘nggi yillarda gender jihatdan xoslangan frazemalarni o‘rganishga yo‘naltirilgan tadqiqotlar mavjud:

- N. Qodirova (2020) — O‘zbek tilida ayol va erkak obraziga xos frazemalarni semantik jihatdan tahlil qilgan.
- M. Iskandarova (2022) — frazemalarning pragmatik funksiyalarini nutqiy kontekstda o‘rganish.
- D. Abdukarimova (2023) va S. Xudoyberganova (2024) — frazemalarning gender stereotiplari va ijtimoiy-madaniy jihatlar bilan bog‘liqligini tahlil qilgan.

Ushbu tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbek tilidagi frazemalarni gender kontekstida lingvosemantik va pragmatik jihatdan tizimli o‘rganish dolzarb vazifa hisoblanadi. Shu bilan birga, frazemalarning nutqiy vaziyatdagi funksiyasi, baholovchi va ekspressiv imkoniyatlari, hamda jamiyatdagi gender stereotiplari bilan bog‘liqligi hali yetarli darajada tizimlashtirilmagan. Tahliliy xulosalar Xorijiy va mahalliy tadqiqotlar frazemalarni tilning semantik, pragmatik va ijtimoiy-madaniy qatlamlarini aks ettiruvchi vosita sifatida ko‘rsatadi. Erkak va ayol frazemalari o‘rtasida semantik va pragmatik farqlar mavjud bo‘lib, ular nutqiy kontekstga va ijtimoiy stereotiplarga bog‘liq. O‘zbek tilida genderga xos frazemalarning semantik-pragmatik tahlili hali tizimli tarzda amalga oshirilmagan bo‘lib, so‘nggi tadqiqotlar bu bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan.

Muhokama. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, O‘zbek tilida genderga xos frazemalar lingvosemantik va pragmatik jihatdan aniq farqlarga ega. Erkak frazemalari odatda kuch, qat’iyat, yetakchilik va mustaqillik kabi semantik komponentlarni o‘zida mujassamlashtiradi, ayol frazemalari esa hissiylik, muloyimlik, sabr-toqat va mehribonlikni ta’kidlaydi. Bu natija xorijiy tadqiqotlar bilan ham mos keladi: R. Lakoff (1975) va D. Tannen (1994, 2013) ayollar va erkaklar nutqi o‘rtasidagi semantik va pragmatik farqlarni ochib bergan,

frazemalar esa nutqiy kontekstda ijtimoiy rollarni aks ettirish vositasi sifatida ishlatiladi.

Pragmatik nuqtai nazardan, frazemalarning nutqiy vaziyatdagi funksiyasi ular ishlatilayotgan kontekstga bog‘liq. Misol uchun, “temir irodali erkak” frazemasi maqtov sifatida ishlatilishi mumkin bo‘lsa, ironik kontekstda tanqidiy yoki kinoyaviy ma’no kasb etadi. Shu bilan birga, “uy ishlarida ustun bo‘lmoq” frazemasi an’anaviy ayol roli kontekstida neytral ma’noga ega bo‘lishi mumkin, ammo nutqiy vaziyat o‘zgarishi bilan kinoyaviy ohangga ega bo‘ladi. Bu natija J. Holmes (2001) va S. Mills (2017) tadqiqotlari bilan ham to‘liq mos keladi, chunki ular frazemalarning pragmatik funksiyalari nutqiy vaziyat va adresatga bog‘liq ekanini ta’kidlagan.

Ijtimoiy-madaniy nuqtai nazardan, genderga xos frazemalar jamiyatdagi stereotiplarni mustahkamlashda muhim rol o‘ynaydi. Erkak frazemalari odatda faol, mustaqil va yetakchi obrazini shakllantirsa, ayol frazemalari odatda nozik, muloyim va hissiy jihatdan boy obrazni aks ettiradi. Shu bilan birga, zamonaviy kontekstda ba’zi frazemalar semantik va pragmatik jihatdan qayta talqin qilinmoqda, bu esa tilning dinamik va moslashuvchan xususiyatini ko‘rsatadi. Masalan, ayol frazemalari ba’zan ijobiy baholovchi konnotatsiya bilan ishlatiladi, bu esa gender stereotiplari o‘zgarishidan dalolat beradi. Tadqiqot shuni ham ko‘rsatadiki, O‘zbek tilida genderga xos frazemalarning semantik va pragmatik xususiyatlarini o‘rganish orqali: Til va jamiyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik aniqlanadi. Nutqiy kontekstda frazemalarning baholovchi, ekspressiv va kinoyaviy funksiyalari tushuniladi. Ijtimoiy stereotiplar va gender rollari til orqali qanday aks etishini aniqlash mumkin bo‘ladi. Muhokama natijalari shuni ko‘rsatadiki, frazemalarning semantik va pragmatik qatlamlarini o‘rganish nafaqat tilshunoslik, balki sotsiologiya va madaniyatshunoslik nuqtai nazaridan ham muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, tadqiqotning amaliy qiymati ham yuqori: natijalar O‘zbek tili darsliklari, lug‘atlar, nutqiy va ijtimoiy kommunikatsiya tadqiqotlarida foydalanish imkonini beradi. O‘zbek tilidagi genderga xos frazemalar lingvosemantik va pragmatik jihatdan murakkab tizimga ega bo‘lib, nutqiy kontekst, ijtimoiy stereotiplar va madaniy qadriyatlar bilan uzviy bog‘liq. Bu esa ularni tadqiq qilishni zamonaviy tilshunoslikda dolzarb va muhim vazifa sifatida ko‘rsatadi.

Xulosa. Ushbu tadqiqot O‘zbek tilidagi genderga xos frazemalarning semantik va pragmatik xususiyatlarini tizimli tarzda o‘rganishga qaratilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki:

Lingvosemantik jihatdan: Erkak frazemalari kuch, qat’iyat, mustaqillik va yetakchilik kabi semantik komponentlarni aks ettiradi. Ayol frazemalari esa hissiylik, muloyimlik, sabr-toqat va mehribonlikni ifodalaydi. Konnotativ qatlam orqali frazemalar ijtimoiy stereotiplarni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Pragmatik jihatdan: Frazemalar nutqiy kontekstga qarab baholovchi, ekspressiv yoki kinoyaviy ma'no kasb etadi. Nutqiy vaziyat va adresatga bo'lgan munosabat frazemalarning ma'nosini o'zgartiradi.

Ijtimoiy-madaniy jihatdan: Frazemalar jamiyatdagi gender stereotiplari bilan uzviy bog'liq. Zamonaviy kontekstda ba'zi frazemalar semantik va pragmatik jihatdan qayta talqin qilinmoqda, bu esa tilning dinamik va moslashuvchan xususiyatini ko'rsatadi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, genderga xos frazemalarni lingvosemantik va pragmatik jihatdan o'rganish tilshunoslikda, frazeologiya va gender lingvistika sohalarida nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega. Natijalar O'zbek tilidagi frazemalarning nutqiy vaziyatdagi funksiyalarini, ijtimoiy stereotiplar bilan bog'liqligini, shuningdek, ularning kommunikativ imkoniyatlarini tushunishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Wodak R. Gender and Discourse. — London: Routledge, 2019.
2. Kövecses Z. Metaphor, Culture, and Discourse. — Cambridge: Cambridge University Press, 2020.
3. Baker P. Using Corpora to Analyze Gender. — London: Bloomsbury, 2022.
4. Qodirova N. O'zbek tilida genderga oid baholovchi birliklar. — Toshkent: Akademnashr, 2020.
5. Iskandarova M. Frazeologik birliklarning pragmatik xususiyatlari. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2022.
6. Abdukarimova D. Gender lingvistikasining dolzarb masalalari. — Toshkent, 2023.